

אקטיביזם, זהות ומרחב בישראל/פלסטין: שלוש נקודות מבט

חן משגב

החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם ומרכז מינרבה למדעי הרוח, אוניברסיטת תל-אביב

רונה סלע (עורכת), 2013. תסיסה: דיור, שפה, היסטוריה – דור חדש
בערים היהודיות-ערביות, תל אביב: מוזיאון נחום גוטמן לאמנות.

Sarah Schulman, 2012. *Israel/Palestine and the Queer
International*, Durham and London: Duke University Press.

Marcelo Svirsky, 2012. *Arab-Jewish Activism in Israel-Palestine*,
Farnham: Ashgate.

“אקטיביזם הוא דמי השכירות שאני משלמת כדי לחיות על הכוכב הזה”.

ציטוט זה לקוח מדבריה של זוכת פרס פוליצר אליס ווקר – אקטיביסטית, סופרת ומשוררת אמריקנית. הדברים נאמרו בסרט תיעודי על תולדות חייה,¹ שהיו רצופי עשייה משמעותית למען שוויון ולמען צדק חברתי. ווקר היא רק אחת ממיליוני אנשים ברחבי העולם אשר אקטיביזם – קרי פעילות לשינוי חברתי ופוליטי – הוא בעבורם דרך חיים. המושג אקטיביזם במשמעות של פעולה לשינוי חברתי ופוליטי והמושג הרחב יותר של תנועות חברתיות שהן המסגרת לפעולה אקטיביסטית – עומדים זה כמה עשורים במוקד המחקר בעיקר בקרב סוציולוגים ומדעני מדינה. החוקרים פיתחו כלים ומושגים תיאורטיים וקונספטואליים לחקר האקטיביזם ותנועות חברתיות אלה. כמו כן פיתחו כלים להבנה מעמיקה של דרכי ההתארגנות

1 את הסרט *Alice Walker: Beauty in Truth* ביימה פטרישיה פארמר בשנת 2011. ווקר אמרה בסרט את הדברים המצוטטים והם מופיעים בכרות הפרסום שלו.

והפעולה של התנועות ולהבנה של דרכי הגיבוש וההגדרה של הסובייקט הפוליטי המאפיין אותן (Berkovitch and Helman 2005). בשנים האחרונות ניכר עניין גובר והולך בפעילות אקטיביסטית המתרחשת במרחבים גיאוגרפיים מגוונים בהקשר חברתי, ציבורי וקהילתי. החוקרים מפתחים כלים מושגיים להבנת תפקידו של האקטיביזם בחברה האזרחית, למשל המונה שפיתח ישי מנוחין "דמוקרטיה דיונית אקטיביסטית" (מנוחין 2010, 28), אשר לפיו המרחב הציבורי של החברה האזרחית הוא המרחב הרעיוני והחברתי שהאקטיביזם מתקיים בו. האקטיביזם על צורותיו השונות ועל הביטויים הפוליטיים והחברתיים שלו והחברה האזרחית על התנועות החברתיות וההתארגנויות הפוליטיות שבה – הם העומדים במוקד שלושת הספרים הנסקרים כאן.

שלושה ספרים אלה מתמקדים באקטיביזם בהקשר היהודי-ערבי ובמרחב ישראל/פלסטין, והם ביטוי לתופעה שמתקיימת בקרב חוקרים ואנשי אקדמיה: לא רק חוקרים אקטיביזם וכותבים עליו מנקודת מבט אובייקטיבית ומרוחקת אלא מעורבים בפעילות לשינוי פוליטי וחברתי; הכתיבה היא ערוץ נוסף לקידום השינוי. תופעה זו היא ביטוי מעשי למחויבות אידיאולוגית לשינוי אישי וחברתי ולרצון לקדם אלטרנטיבה רדיקלית וביקורתית במטרה לשנות מבני כוח היוצרים דיכוי, וזאת מתוך ערעור ההבחנה בין אקדמאים לאקטיביסטים (Ward 2007). הספרים נבדלים זה מזה באופיים ובצורת הכתיבה, בדיסציפלינה של הכותב ובסוגיות שבהן הוא מתמקד. ספרו של מרסלו סבירסקי – מדען מדינה ישראלי לשעבר החי ופועל כיום באוסטרליה² – הוא ספר אקדמי קלאסי המתאר מחקר שהתמקד באקטיביזם ערבי-יהודי בישראל/פלסטין. ספרה של שרה שולמן – חוקרת, מרצה ואקטיביסטית יהודיה-אמריקנית החיה ועובדת בניו-יורק – יצא אמנם לאור בהוצאה אקדמית אוניברסיטאית מכובדת אך אינו ספר אקדמי קלאסי: הספר כולל פרקי זיכרונות המתארים את מסעה הגיאוגרפי והמנטלי של המחברת, שהוביל אותה למעורבות אקטיביסטית אישית ולהזדהות עם המאבק הפלסטיני ובעיקר עם הקבוצה הקווירית הפלסטינית, המבקשת לקדם חרם, משיכת השקעות וסנקציות נגד ישראל. ספרה של רונה סלע – חוקרת צילום ואמנות, פעילה חברתית ופוליטית ואוצרת ישראלית החיה ועובדת בישראל – הוא קובץ מאמרים, אקדמיים ברובם, המלווים בעשרות אימונים צבעוניים של עבודות אמנות, בצילומים ובתעודות היסטוריות. הספר יצא לאור לצד התערוכה "תסיסה: דיור, שפה, היסטוריה – דור חדש בערים היהודיות-ערביות", שהוצגה במוזיאון נחום גוטמן בתל אביב בשנת 2013. כמו הספר, גם התערוכה התמקדה בקולותיהם ובפעילותם האקטיביסטית של האקטיביסטים בני הדור הצעיר – בעיקר פלסטינים אזרחי ישראל הגרים ופועלים בערים הדו-לאומיות בישראל, אך גם יהודים. שלושת הספרים עוסקים בהיבטים שונים של אקטיביזם במרחב הישראלי-פלסטיני, והמשותף לכולם הוא הצבתו של קול פוליטי רדיקלי בשיח המבקש לעודד שינוי פוליטי וחברתי במרחב זה.

2 למרות הריחוק הגיאוגרפי, סבירסקי עוסק באינטנסיביות במרחב הישראלי-פלסטיני ובפוליטיקה המקומית, הן מבחינה אקדמית הן מבחינה ציבורית. כך למשל, גם בספרו האחרון (Svirsky 2014) הוא מציע פתרונות פוליטיים רדיקליים לבעיות המקומיות.

כתיבה מתוך השקפת עולם רדיקלית על אקטיביזם פוליטי וחברתי בהקשר הישראלי-פלסטיני, כל שכן על פעילות אקטיביסטית ופוליטית ממשית כזאת – איננה תופעה חדשה. חוקרים כבר תיעדו את פעילותן של קבוצות אקטיביסטיות רדיקליות בהקשר הישראלי-פלסטיני – קבוצות כגון מצפן, מחסום ווטש, קואליציית נשים לשלום, אנרכיסטים נגד הגדר וקבוצות אחרות.³ הם כתבו ספרים שתיארו ותיעדו את מעורבותם האישית בפעילות מסוג זה⁴ או ערכו קבצים בנושא (Abdo and Lentini 2002; Gordon and Grietzer 2013). הספרים הנסקרים ממשיכים מגמה זו, ובה בעת מדגימים את המורכבות של אקטיביזם פוליטי וחברתי בישראל/פלסטין בעת הנוכחית. הם מעמידים את המושג אקטיביזם לדיון ומראים כיצד אקטיביזם בימינו הוא מושג רב-ממדי; הספרים מתארים מבחר נרחב של דרכים לממש אקטיביזם וגישות פרדיגמטיות שונות באשר למטרותיו וליכולת להגשימן. מתוך כך, הם מציבים אתגר בפני ההגדרות הקיימות והמקובלות של האקטיביזם, ובוחנים כיצד הוא קשור לחברה האזרחית ומהן הטקטיקות המעשיות לממשו הלכה למעשה בסביבה פוליטית, חברתית ותרבותית לא קלה ואף עוינת.

נוסף על כך, הספרים מתארים מציאות המציבה אתגר בפני הפרסומים הרבים הדנים בפוליטיקה יהודית-ערבית משותפת, זו המכונה "דו-קיום" וכוללת מפגשים להכרת ה"אחר" – פעילויות שאינן נחשבות פעילות שטח אקטיביסטית-מחאתית של ממש. עד כה עסקו עיקר הפרסומים בהקשר זה במפגשים בין-אישיים, לרוב מתוך התמקדות בהיבטים שונים – חברתיים, פסיכולוגיים ותרבותיים – הקשורים במפגשים יומיים בין פלסטינים ובין יהודים, בעיקר של צעירים ושל בני נוער. זאת מתוך תפיסה כי במפגשים אלה באים לידי ביטוי הבדלים באינטרסים אשר אפשר לקשר אותם למציאות הלאומית-חברתית השונה של שני העמים⁵ או לצורך לחזק פעילות של החברה האזרחית בנושאי חינוך ופיוס (Maney et al. 2006). גוף ידע זה מבוסס רובו ככולו על מפגשים המכונים בספרות "מפגשים של דיאלוג מבוסס פיוס" (reconciliation based dialogue), וכמעט אינו עוסק בארגוני החברה האזרחית ובקבוצות לפעולה ישירה המפגישים יהודים וערבים למטרות אקטיביסטיות ממשיות. פעילות "דו-קיום" זו גם זכתה לביקורת לא מעטה, והמפגשים מכונים לעתים בכינוי העוקצני "דוקי" (Lavie 2010). אלה הם מפגשים המשמרים את יחסי הכוח הבעייתיים בין ישראלים ובין פלסטינים: הם מתנהלים באכסניות מפוארות ומשתתפים בהם בעיקר אשכנזים ממעמד גבוה ופלסטינים משכילים ודוברי אנגלית (לביא 2010).

מלבד הבעיות המבניות והמעמדיות, סמדר לביא מראה גם כיצד האקטיביזם שהיא מכנה "דוקי" מאפשר לאליטות השמאל היהודיות להתעלם מההפליה ומהדיכוי הפנים-יהודיים בישראל, בעיקר מההפליה כלפי מזרחים (שם). על כך יש להוסיף גם את העובדה שאקטיביזם

3 יובל-דיוויס 1977; ישכר 2009; אראל 2011; Hallward 2011; Gordon 2010; Kotef and Amir 2007; Hatuka 2012.

4 גולן-עגנון 2002; שולמן 2007; ורשבסקי 2011.

5 חלבי 2000; זוננשיין 2008; כהנוב 2009; Ellis and Maoz 2002; Maoz and Ellis 2001; Maoz 2000; Abramovitch 2006.

מסוג זה אינו מוביל — לפחות לא ישירות — לפעולה ישירה וממשית לשינוי פוליטי וחברתי ואף אינו מוביל לשינוי המשטר למשטר של שוויון אזרחי ופוליטי לכל הסובייקטים החיים בין הנהר לים. גם המבכרים פעילות "דר־קיום" שותפים לעתים לביקורת מסוג זה. כך למשל, נאווה זוננשיין (2008) — ממייסדות היישוב היהודי־ערבי נווה שלום ובית הספר למנחי מפגשים בין יהודים ובין פלסטינים — מעידה כי שאלה את עצמה פעמים רבות מה הטעם במפגשים בין יהודים לפלסטינים בזמן שהמציאות מייאשת כל כך. זוננשיין מתלבטת אם יש לשנות את אופן הפעולה. היא מדגישה את חשיבות הדיאלוג והאקטיביזם בפעולה משותפת, משום שלדבריה "לא יכולה להיות עבודת דיאלוג משותפת ללא סולידריות עם המאבק נגד הכיבוש ואקטיביזם בצירה" (שם, 27). לפיכך, לדבריה מטרת המפגשים אינה רק לפתח מודעות באמצעות תהליך אישי וקבוצתי של הכרה בזהותו של האחר, אלא להקנות כלים לעבודת שטח. במילים אחרות, אחת המטרות של המפגש בין ישראלים ובין פלסטינים היא להמריץ את המשתתפים להשתתף באקטיביזם נגד הכיבוש. שלושת הספרים הנסקרים כאן מבקשים להציג נקודת מבט אחרת על האקטיביזם שמטרתו ליצור שינוי משטרי ופוליטי במרחב שבין הנהר לים, וכל אחד מהם מציע כיווני פעולה וחשיבה שונים להשגת אותו שינוי מיוחד.

אקטיביזם והדרכים השונות למימוש

אקטיביזם מוגדר בדרך כלל כפעולה של קבוצת אנשים, רובם מתנדבים, אשר מטרתם לשנות מציאות מסוימת. אקטיביזם הוא גם פרקטיקה של ארגונים ושל מוסדות — לרוב ללא מטרות רווח או מן המגזר הפרטי — המעוניינים לקדם רעיונות, להפעיל לחץ פוליטי וכלכלי או לשנות פרקטיקות קיימות. מנוחין מוסיף כי בדרך כלל אקטיביזם מתקיים בגבולות החברה האזרחית והמרחב הציבורי, מונח אשר "מתאר מרחב ציבורי כקהילה פוליטית אקטיביסטית במסגרת מדינית מסוימת, המקבלת את מוסדות המדינה ושלטון החוק אך ממוקדת בהגבלת הכוח של המדינה ובעלי ההון ועוסקת בחלוקה מתמדת של הכוח הפוליטי" (מנוחין 2010, 20). בעיני חנה ארנדט (Arendt 1998), המרחב הציבורי הוא מרחב של פעילות פוליטית קולקטיבית של אינדיבידואלים. הפעולה — מושג שארנדט מפתחת בספרה המצב האנושי — זקוקה תמיד לקיומו של מרחב ציבורי ופומבי ונאבקת על קיומה במקום שבו מרחב זה מנוכס על ידי השלטון או ההון, מאוים או מפורק. הפעולה מקושרת אצל ארנדט גם לפוליטי, משום שזו הפעילות המתקיימת בין אנשים ללא תיווך של דברים חומריים, והיא מאפיינת את מצבם האנושי של בני האדם בעולם (שם). לרעת עדי אופיר (2013), הדרך שבה מוצג השלטון בפעולה זו — שארנדט מכנה "הפוליטי" — בעייתית: "העיקר הוא שפן של השלטון, עיקרון שלו, מדיניות או מעשה שלו יוצג באופן שישבש את תפיסת השלטון כמובן מאליו, ייצור סדר, קטן ככל שיהיה, בין סדר טבעי לכאורה ובין סדר שלטוני שעכשיו כבר לא יכול לתאום אותו" (שם, 293). לדברי אופיר, הפעולה הפוליטית צריכה להתבצע בפומבי, קרי במרחב הציבורי. תפיסה זו מציבה אתגר גם בפני תפיסות ליברליות ורב־תרבותיות של דמוקרטיה, המבקשות להמשיג את המרחב

הציבורי כמרחב של הסכמה ולא של קונפליקט, של מחאה או של הצבת אתגר בפני השלטון, כפי שטוען מייקל ולצר: "הדמוקרטיה זקוקה לחיים המשותפים של הכיכר הציבורית, של האסיפה, של הזירה הפוליטית, וציבור האזרחים חייב לחלוק הבנות משותפות מסוימות כדי שהפעילות המתרחשת במקומות אלה תניב חקיקה ומדיניות בעלת תוקף חוקי" (ולצר 2005, 60).

אשוב כעת לטענתו של מנוחין שהזכרתי בתחילת המאמר: חברה אזרחית פועלת במרחב ציבורי "המאפשר דמוקרטיה דיונית אקטיביסטית" (מנוחין 2010, 28). זהו מרחב אקטיביסטי לשינוי חברתי, הפועל על פי עקרונות של המוקרטיה ישירה דיונית השתתפותית, ומתקיים בתוך מערכת מקובלת של דמוקרטיה ייצוגית לשם קבלת החלטות חברתית. אייריס מרין יאנג (Young 2001) רואה בדמוקרטיה דיונית גישה נורמטיבית ללגיטימציה הדמוקרטית ובסיס להשתתפות פוליטית של אזרחים במסגרת הדמוקרטית. דמוקרטיה דיונית מציעה שיח ודיון פוליטיים והסכמות שבין השאר נובעות מיחסי כוח בין השחקנים השונים; אקטיביזם מציע מעורבות פעילה בהפגנות ובחרמות ובפעולות ישירות מגוונות, שהן כלי יעיל יותר, כפי שמתארת זאת יאנג: "אקטיביסטים מעוררים לעתים קרובות רעש ומהומה ציבורית מחוץ למקום או לאולם שבו מתקיימת הדמוקרטיה הדיונית" (שם, 673). יתרה מזו, במקרים רבים אקטיביסטים מעדיפים פעולה ישירה ולא דיון, וכוח או שכנוע, מאחר שהם מתנגדים לשיתוף פעולה עם הממסד, אינם בוטחים בו ואינם מקבלים את יחסי הכוח שהוא מושתת עליהם. במקרים רבים, טוענת יאנג, מטרת האקטיביזם אינה בהכרח להעלות טענות או להגיע להסכמות, כפי שמבקשת לעשות הדמוקרטיה הדיונית, אלא לגרום לציבור לחשוב על סוגיה מסוימת ולעורר דיון.

כאמור, יאנג מפרידה בין שני המושגים במלאכותיות לצורכי ניתוח. היא מציינת ששניהם חשובים מאוד בתיאוריה ובפרקטיקה הפוליטית, והיא מבקרת את התיאוריה הפוליטית המדגישה בעיקר את הדמוקרטיה הדיונית ואת מעלותיה ומתייחסת פחות לגישה האקטיביסטית ולפעולה האקטיביסטית הממשית. הספרים שמאמר זה דן בהם חריגים במידת מה בדיון הפוליטי והתיאורטי, שכן הם מתמקדים בפעולה האקטיביסטית דווקא ולא בדמוקרטיה הדיונית, ובכך חשיבותם. כל אחד מהספרים מעלה על נס מעורבות אקטיביסטית אחרת ודרכי פעולה אחרות מתוך הרפרטואר שיאנג דנה בו: שולמן מדגישה את הפוטנציאל ואת המורכבות של החרם – כלי אסטרטגי וטקטי שמטרתו לעורר שינוי פוליטי באמצעות הפעלת לחץ ויצירת מודעות גלובלית לעוולות; סבירסקי מציג כמה דרכי פעולה ובהן הפגנות וחרמות אך גם פעילות חברתית, תרבותית וספורטיבית; ואילו סלע מציגה את תפקידן של האמנות ושל התרבות, את שילובן בפרקטיקות מקובלות יותר של מחאה ואת האופן שבו הן מציבות אתגר לפני המציאות הפוליטית הקיימת ומבקשות לשנותה.

אקטיביזם, זהות ומרחב בישראל/פלסטין: שלוש נקודות מבט

ספרו של סבירסקי מבטא נקודת מבט רחבה על אקטיביזם יהודי-ערבי בישראל/פלסטין בשני מובנים: ראשית, הוא בוחן אקטיביזם יהודי-ערבי בכלל מרחב השליטה הקולוניאלי

הישראלי, קרי כל המרחב שבשליטת ישראל מהים התיכון ועד נהר הירדן, בלי להתייחס לקווי תיחום גיאופוליטיים המבטרים מרחב זה למרחבי משנה; שנית, הוא עוסק במאבק משותף, כלומר בפרקטיקות המשמשות אקטיביזם יהודי-ערבי במרחב. לדברי סבירסקי, המאבק המשותף אינו אתנו-לאומי ואף אינו אנטי-קולוניאלי בלבד, לפחות לא במובן של פוליטיקת זהויות המחזקת הפרדה (על אף הגישה הפוסטקולוניאלית המאפיינת את הספר) — זהו מאבק משותף של יהודים, שהם חלק מהקבוצה ההגמונית, ושל הפלסטינים, שהם הקבוצה הילידית. אלה גם אלה נאבקים יחד לשינוי פרדיגמטי של המשטר באמצעים השונים שסבירסקי סוקר. לדעתו, בהיבט הטמפורלי היו אירועי אוקטובר 2000 נקודת מפנה או "אירוע", על פי המשגתו של ז'יל דלז המנחה אותו מבחינה תיאורטית.⁶ במילים אחרות, לדעת סבירסקי, האירוע הטמפורלי המסמן הוא גם הרגע שבו מתערערת הפוליטיקה הקואופטיבית שהוא מכנה "אקטיביזם רפוי" (slave activism), כלומר אקטיביזם המשעבד עצמו למשטר הקיים ומשרת אותו במקום להציב בפניו אתגר ולערער על קיומו ועל הרציונל המנחה אותו. האקטיביזם של העידן שאחרי אירועי אוקטובר 2000 כבר אינו אקטיביזם שהקו המנחה שלו הוא שיח של השתתפות במאבק "שלהם" — כלומר של הפלסטינים — והבעת סולידריות, אלא מאבק משותף של יהודים ושל ערבים לדה-קולוניזציה של המרחב ולהשגת משטר אזרחי ושוויוני. לטענת סבירסקי, אקטיביזם כזה מתקיים במגוון מקומות — בגליל, בוואדי ערה, בתל אביב-יפו, בחיפה וגם בערי הגדה המערבית ובכפריה.

אמנם, בכל אחד מהמקומות הללו האקטיביזם נבדל בדגשים המנחים אותו ובשיטות הפעולה, אך מאפייניו המהותיים והמטרה העיקרית שלו זהים. סבירסקי סוקר פעילויות חינוכיות-תרבותיות, לימודים בכתי ספר דו-לשוניים, פעילות ספורטיבית, פעילות פוליטית-חברתית בנושאים אזרחיים משותפים כגון סביבה ודירור. הוא מתאר גם קבוצות אקטיביסטיות רדיקליות אשר מדגישות סוגיות פוליטיות רחבות יותר כגון המאבק בגדר ההפרדה, קבוצה הפועלת למען חרם על ישראל וכדומה. הפעילויות שנסקרות בספר מגוונות מאוד: מחאות והפגנות, פעילויות חברתיות-תרבותיות וספורטיביות וגם חרמות. פעילויות אלה מתאימות למגוון הגדול של קבוצות, של גילים, של מקומות ושל זהויות שהוא סוקר, עד כי נדמה שאין פעילות אקטיביסטית רדיקלית שנערכה בעשור האחרון אשר חמקה מעיניו הבוחנות. כך למשל, אחת הקבוצות הרדיקליות שנסקרות במבט מעמיק היא "תעאיוש", קבוצה שנאמר עליה כי היא דוגמה לאקטיביזם החדש שאחרי אירועי אוקטובר. המחבר סוקר לעומק את השיח של הקבוצה, את פעילותה הממשית, את זהות הפעילים ואת מטרות פעילותם. בערבית "תעאיוש" הוא קיום הדדי, אבל המשמעות האמיתית היא חיים ביחד — לחלוק חיים, להיאבק במשותף נגד גזענות ודיכוי, נגד הפליה והשפלה ונגד פטרונות, וגם נגד

6 Deleuze 1990. בעניין זה, ההמשגה של דלז מציינת מעבר מפוליטיקה ליברלית של דו-קיום, שזכתה כאמור לביקורת לא מעטה, לאקטיביזם פוסטקולוניאלי משותף של יהודים ושל ערבים — כלומר לאקטיביזם המכוון לשינוי פרדיגמטי של המשטר ולפעולה משותפת וממשית, ועל כן הוא שונה מהפוליטיקה הליברלית.

ביטויים מעשיים של אלה כגון חומת ההפרדה. סבירסקי סוקר כך קבוצות שונות מאוד זו מזו, למשל "סיכוי במשגב", "חרם מבפנים", "קול אלטרנטיבי בגליל", "אנרכיסטים נגד הגדר", "קואליציית נשים לשלום" ועוד.

שרה שולמן — שספרה מתמקד בעיקר בטקטיקה של חרם ובפוטנציאל שלו למאבק בכיבוש — מספקת לנו נקודת מבט אחרת, צרה יותר הן מבחינת היקף החקירה והתיעוד הן מבחינת העומק התיאורטי והמושגי. בסוגיית הזהות, הספר מתמקד בעיקר בקשר בין אקטיביזם ובין מיניות, קשר שמעטים עסקו בו עד כה, בוודאי בהקשר המקומי של ישראל/פלסטין. ייחודו של הספר בחיבור שהוא מחבר בין הדור הצעיר של האקטיביסטים הלהט"בים בפלסטין — ובעקיפין גם בישראל — לבין התנועה הקווירית הבין-לאומית. בהגדרה שמגדירה שולמן את האקטיביזם הקווירי הגלובלי היא שואבת השראה מהמשגתו של ג'וזף מסעד לאקטיביזם הלהט"בי העולמי, "גיי אינטרנשיונל"⁷, ואולי גם מהמשגתה של היידי נסט ל"פטריארכיה קווירית בין-לאומית"⁸. בעיני שולמן, התנועה הקווירית הגלובלית היא אלטרנטיבה לפוליטיקת הזהויות הלאומית, אשר חוקרים אחרים מאבחנים כ"הומו-לאומיות" (Puar 2005). אבל גם זו — במפגשה עם הסוגיות הפוליטיות המקומיות — קורסת לעתים אל תוך ההוויה המקומית ההומו-לאומית על המגבלות והקשיים המוצבים בפניה.⁹ לשולמן יש היסטוריה עשירה וארוכת שנים של פעילות למען להט"בים,¹⁰ פעילות שבמהלכה "מעולם לא הפניתי את גבי ללהט"בים אשר ביקשו את עזרתי במאבקם" (עמ' 29). היא מתארת בספרה את מסעה האישי להכרה בסבל הפלסטינים ובצורך לנקוט צעדים אקטיביסטיים רדיקליים במאבק בכיבוש ובדיכוי של הפלסטינים בכלל ושל להט"בים פלסטינים בפרט.

שולמן, שהשתתפה בפעילות אקטיביסטית מגוונת, מתארת כיצד הפכה תומכת נלהבת של התנועה הפלסטינית הקוראת לחרם, למשיכת השקעות ולסנקציות נגד ישראל (BDS) וכיצד החלה לפעול לקידומה של התנועה בארצות הברית. ספרה אינו ספר אקדמי קלאסי והיא ממעטת להתבסס על תיאוריות מקובלות וממעטת בהפניות לספרות, אך סגנון הכתיבה

7 מסעד מפתח את המושג "אוריינטליזם" ומרחיבו בהקשרים של מין, של תשוקה ושל מיניות. הוא מבקר את האקטיביזם הלהט"בי העולמי ואת הדרך המיסיונרית שבה הוא כופה על העולם הערבי הגדרות בינריות של מיניות (הומוסקסואליות לעומת הטרוסקסואליות), הגדרות שאינן הולמות את ההיסטוריה ואת התרבות שאינה מערבית (Massad 2002).

8 Nast 2002. היידי נסט מתארת את התפתחותה של פטריארכיה הומו-נורמטיבית גלובלית הכוללת בעיקר גברים הומוסקסואלים לבנים מבוססים הנמנים עם "המעמד היצירתי" (Florida 2004). פטריארכיה זו, הקשורה למסדר ולדפוסים של צרכנות קפיטליסטית וגלובלית, משחזרת דפוסים הטרונומטיביים ומחליפה במידה רבה פטריארכיות הטרונומטיביות קודמות, כגון משפחה ודפוסים גזעניים ומיליטריסטיים. היא נפוצה יותר ויותר באזורים שונים של העולם בתבנית דומה למדי.

9 על ההקשר המקומי של הומו-לאומיות והשימוש הממסדי שעושה מדינת ישראל בסוגיה הלהט"בית לקידום עמדות בעייתיות ראו אצל גרוס (2013).

10 בהקשר זה ראוי להזכיר את הסרט התיעודי *The History of Act-Up*, שהפיקה שולמן עם הקולנוען ג'ים הוברד ב-2012. סרט זה היה חלק מפרויקט תיעוד רחב של האקטיביזם בסוגיית האיידס בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים, אקטיביזם ששולמן הייתה מפעילתו.

מבליט את מעלותיה ואת היותה סופרת פרוזה מוכשרת. עם זה, שולמן ממעטת גם בביקורת עצמית. אמנם יש בספרה ביקורת על ההומור-לאומיות ועל הגישה המחברת פוסטקולוניאליזם עם תיאוריה קווירית, והיא אכן מציינת את השפעתן של חוקרות אקטיביסטיות ביקורתיות כדוגמת ג'ודית באטלר, ג'סביר פואר, דלית באום ונעמי קליין. אך מנגד, שולמן מסרבת לראות בעייתיות כלשהי במעורבותה הרבה בתנועה ובניצול שהיא מנצלת את מעמדה ואת השפעתה לקידום התנועה בארצות הברית, והיא מתעלמת כמעט לחלוטין מיחסי הכוח שהיא מתארת בספרה. עמדה זו כשלעצמה נגועה בקולוניאליזם, שכן היא כרוכה בסירוב למתוח ביקורת על היליד המוכפף או להעמידו על טעותו. יתרה מזו, הספר רצוף טעויות מביכות העוללות להעיד על התעמקות מוגבלת ועל ראייה שטחית משהו של הפוליטיקה המקומית על מורכבויותיה. כך למשל, היא מציינת את ההתנחלויות היהודיות ברצועת עזה בשנת 2010, חמש שנים לאחר פירוק ונסיגת כוחות צה"ל מהרצועה (עמ' 110), או כותבת כי הנערים שנפלו קורבן לפיגוע הטרור שביצע אנדרס ברינג ברייוויק בנוווגיה ב־2011 היו מוסלמים (עמ' 104). במקומות אחרים בולטת בורותה של המחברת באשר להקשרים הפוליטיים והחברתיים-תרבותיים המקומיים, למשל בהבחנה שהיא עורכת בין תושבי הגולן שהם אזרחים ישראלים מאז סיפוח הגולן לבין תושבי הכפרים הפלסטינים בגדה שאינם אזרחים ישראלים (עמ' 110). גם על נושאים הקשורים לכוחה של התנועה הלהט"בית בישראל וליכולת ההשפעה שלה המחברת לומדת בעיקר מחבריה הישראלים והפלסטינים, ואינה בודקת לעומקן טענות שונות שאינן מדויקות או נתונות בוויכוח. למשל, בעמ' 114–115 המחברת דנה בבית הפתוח בירושלים ובפעילותו במרחב הציבורי ומבקרת את תפקידו בארגון מצעד הגאווה העולמי בשנת 2006. בתוך כך היא מגלה אי-הבנה של הפוליטיקה הפנימית בארגון ומתעלמת מפרטים היסטוריים חשובים בפעילותו, למשל מהעובדה שהארגון הפלסטיני הקווירי "אל-קאוס", התומך בחרם, החל למעשה את דרכו בבית הפתוח. כך או כך, היעדרם של עריכה מדעית ושל מחקר מעמיק הוא בעוכריו של הספר.

על אף הבעיות הללו, הספר מעלה אל פני השטח סוגיות חשובות שנדונו מעט מאוד, אם בכלל, בקשר לאקטיביזם המקומי. אמנם סוגיית החרם ויעילותו במימוש מטרות פוליטיות כבר הייתה נושא לכתיבה ביקורתית, אם כי מוגבלת למדי (Lim 2012; Barghouti 2014), אך לפחות בישראל עסקה מרבית הכתיבה האקדמית בהקשר זה בחרם האקדמי ובדרכי הפעולה של הפוליטיקה של החרם (באטלר 2010; מטר 2011). הן באטלר הן ענת מטר עסקו במושאי של החרם ובאופנים שבהם פוליטיקה של חרם לובשת צורה מעשית, וכן גם בהצדקות הפילוסופיות והמוסריות של פעולת ההחרמה (שם). שולמן מתארת בספרה כיצד התפתחה תנועת החרם בקרב להט"בים פלסטינים כתוצאה מתחושת הכישלון של טקטיקות אקטיביסטיות אחרות (בתמיכתה של קבוצה מצומצמת של להט"בים ואקטיביסטים יהודים-ישראלים), ובכך חשיבותו. היא מתארת בכישרון רב ומנקודת מבט אישית את התפתחותה של התנועה, את לבטיה ואת קשייה. מתוך כך היא תורמת להבנת התופעה של יצירת תנועה חברתית אקטיביסטית בתוך החברה האזרחית ולהבנת המגבלות של תנועה כזו בכלל ובחברה הנתונה לכיבוש ולדיכוי בפרט.

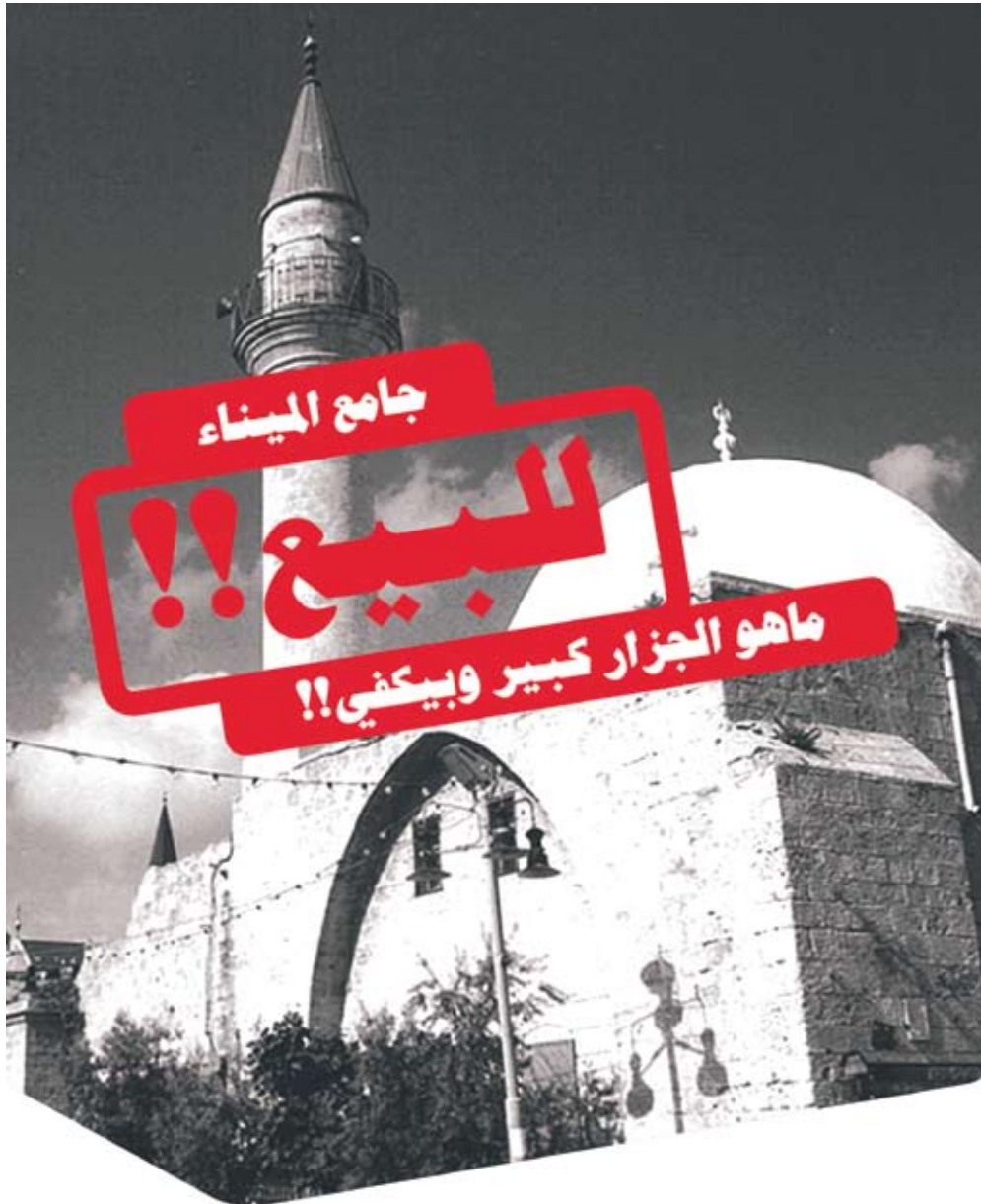
שולמן מתארת את מה שהיא מכנה "פוליטיקה של סולידריות" (עמ' 108) ואת היכולת הטקטית להחרים ובכל זאת לתקשר, למשל עם להט"בים יהודים-ישראלים, ומוסיפה בכך ממד נוסף למורכבות הדיון בחרם ככלי טקטי אקטיביסטי יעיל.

נקודת מבט נוספת — המדגישה את הממד התרבותי והאמנותי ואת ההתמקדות המרחבית האורבנית גם יחד — מספק לנו הספר בעריכתה של רונה סלע. הספר כולל מגוון רחב של כותבים: אנשי אקדמיה העוסקים בקשר שבין פוליטיקה עירונית לאקטיביזם ולתכנון (חיים יעקובי, ארו צפדיה, הנא חמדאן-סליבא, ראסם ח'מייסי), חוקרת היסטוריה עירונית ויחסי יהודים-ערבים (דנה פירוניסקי), חוקרת תרבות ועירוניות (נרית בן-ארי) וכן אדריכלים בעלי מעורבות ציבורית (אמנון בר-אור, בות'יינה דביט). הספר נפתח ונסגר בטקסטים פרי עטה של העורכת, העוסקים במסגור ובהמשגה של האקטיביזם הנוכחי בערים היהודיות-ערביות — אולי הטקסטים החשובים ביותר לענייננו.¹¹ סלע מדגישה את נושא המרחבים העירוניים שבהם "המפגש [בין פלסטינים ליהודים] הוא יומיומי ולכן הם בעלי פוטנציאל לאופק של שיתוף ועירוב. ערים אלו יכולות לשמש 'ערים לכל תושביהן', מודל של מרחב דו לאומי מעורב במלוא משמעות המילה. אולם בפועל אידיאה זו נשארת בגדר אוטופיה ומרחבים אלה הינם שסועים, מופרדים וסגרגטיביים" (עמ' 11). בהקשר עירוני מורכב זה, הספר מתמקד בהתגברות המחאה בעשור וחצי האחרונים (כמו סבירסקי, סלע רואה באירועי אוקטובר 2000 נקודת מפנה) ובהתגבשות פעילותה החיה והתוססת של החברה האזרחית הפלסטינית. בעיקר מודגשים בו ההיבטים האקטיביסטיים בפעילות ארגונים, עמותות, תנועות חברתיות ופוליטיות, קבוצות אמנותיות ואמנים, הפועלים כולם בסוגיות דיור, חינוך, שוויון זכויות, נוכחות השפה הערבית במרחב ועוד. ספרה של סלע חדשני מאוד לא רק בעיסוקו באקטיביזם הנוכחי בערים השסועות הללו, אקטיביזם שלא זכה לדיון מעמיק במיוחד¹² — אלא גם בנקודת המבט שמדגישה את המחאה העירונית וגם את תפקיד התרבות והאמנות.

סלע מדגישה את נוכחותו של האקטיביזם בשטח העירוני ובמרחב העירוני, ואת הדרכים שבהן הוא מהווה חלק מתהליכי ההתפתחות בחברה הפלסטינית ומהתחזקות החברה האזרחית בתוכה. פרקי הספר מאירים גם כיצד התגייסו "סוכני תרבות" בעלי נוכחות ונראות במרחב (עמ' 15) — כגון צעדות ותהלוכות, שימור ומוזיאולוגיה — לתפעל את מנגנוני

11 הביטוי "ערים יהודיות-ערביות", המופיע גם בשמו של הספר, מכוון לערים הדו-לאומיות (כך מפורש במאמר הסוגר את הספר). כבר בפתח המאמר הראשון "מסגרגציה למחאה" סלע מגדירה ערים אלה כך: "הערים שחיה בהן אוכלוסייה של פלסטינים אורחי ישראל לצד אוכלוסייה יהודית-ישראלית" (עמ' 11). מלבד ירושלים — עיר מורכבת ובעייתית הדורשת, לטענת סלע, דיון נפרד (בצדק לדעת) — שאינה נדונה בספר, מופיעות בו התייחסויות הן לערים ה"ישנות" כגון לוד, רמלה, יפו, חיפה ועכו, הן לערים "חדשות" שבהן יש לאחרונה עירוב אוכלוסיות דומה, כגון כרמיאל ונצרת עילית.

12 נוסף על ספרו של סבירסקי הנדון במסה זו, גם מחקריהם של דניאל מונטרסקו (2011) ביפו, של חיים יעקובי (2007) בלוד (גרסה של מאמר זה מופיעה גם בספרה של סלע הנדון כאן) ושל עמליה סער (2007) ביפו הם חריגים בהקשר זה. מחקר חשוב אחר עוסק בקשר בין תכנון לבין אקטיביזם פוליטי ולפיוס בערים שסועות ומתמקד במיקרו-גיאוגרפיה של הבית ושל הכתובת (Fenster 2014).

בכרא ביגיי דורק..

التفاصيل تريبا

1 קבוצת אלעכווייה, "עכו לא למכירה", 2008. מתוך פרויקט כרזות שתלו חברי הקבוצה ברחבי העיר. מערבית: "המסגד בנמל למכירה! הרי מסגד אלג'זאר גדול מספיק". מתוך התערוכה והספר תסיסה, אוצרת ועורכת: רונה סלע, באדיבות קבוצת אלעכווייה

ההדרה והמחיקה של הזהות ושל התרבות הפלסטינית במרחב העירוני, תופעה שחלק גדול מהאקטיביזם הנוכחי פועל נגדה.

כך למשל, מאמרה החשוב של נירית בן-ארי עוסק במוזיקה שמייצרת אירועים ומרחבים אוטופיים הסודקים את ההגמוניה הפוליטית, החברתית והתרבותית הקיימת. דוגמה יפה שבן-ארי מביאה במאמרה היא להקת סיסטם עאלי, אשר חבריה בעלי הזהויות האתנו-לאומיות השונות מספרים את סיפורה של יפו מנקודת המבט של המנושלים והמוכפפים — לא הפלסטינים בלבד אלא גם יוצאי חבר העמים, תושבי שכונות העוני המוזנחות ועוד. המרחב המוזיקלי והאקטיביסטי שהלהקה יוצרת בפעילותה התרבותית הוא, לפיכך, מרחב ייחודי בנוף המוזיקלי והתרבותי בישראל/פלסטין, מרחב המנכיח חוויות של הדרה ושל הפליה ומוחה עליהן. דוגמה קיצונית יותר של מחאה עירונית מספקת להקת הראפ דאם, הפועלת בלוד. חבריה מסרבים לזהות עצמם כישראלים, והמוזיקה משמשת בעבורם ערוץ התנגדות ומחאה מחד גיסא וביטוי של סולידריות עם העם הפלסטיני מאידך גיסא. אלה גם אלה מבטאים התנגדות לנרטיב של "הדרו-קיום"; הם משתייכים לדור חדש של פלסטינים שאינם מוכנים להשלים עם הפליה ועם אי-צדק, וכפי שטוענת בן-ארי: "בין דאם שמוחקים את הזהות הישראלית בשם זהות פלסטינית, לסיסטם עאלי, שמבקשים ליצור זהות סינרגית חדשה, המוזיקה שעושים מוזיקאים ביפו ובלוד מאתגרת את התרבות ההגמונית ומציבה לה אלטרנטיבה שתוכל להביא בעתיד לשינוי פניה" (עמ' 209). כלומר, התרבות והמוזיקה מייצרות זהויות ומבנות אותן, אך נוסף על כך גם מבקשות להוביל ולקדם שינוי חברתי ופוליטי.

במאמר הנועל את הספר — "רוקמים את השינוי: אקטיביזם ושינוי משנת 2000 בערים הדרו-לאומיות בישראל", שהוא לדעתי המאמר החשוב ביותר בספר — מסרטטת סלע על קצה המזלג את הגישות הרווחות בקרב האקטיביסטים בערים הללו ואת ערוצי הפעילות המגוונים המתקיימים בחברה האזרחית המתפתחת. אלה כוללים התארגנויות פורמליות של ארגונים אזרחיים ומולן התארגנויות לא פורמליות של הדור הצעיר, שצמחו במקביל להתארגנויות הפורמליות הוותיקות. ההתארגנויות החדשות הן גם רדיקליות יותר באופיין, ופעילותן מלווה בנוכחות בולטת במרחב הציבורי. מרבית הפעילויות הללו חשובות בשל "פועלן במרחב האזרחי המשותף וביצירת שיתופי פעולה עם תנועות ופעילים הנותנים נוכחות לקול הפלסטיני. פעילים אלה משתפים פעולה עם ארגונים ואקטיביסטים [יהודים] ישראלים תוך התמודדות עם זכויות היתר של הישראלים ועם הברלי הכוח ולעתים תוך ניצול מודע ומוסכם על דעת שני הצדדים של זכויות אלה" (עמ' 225). סלע מציגה במאמר מיפוי וקטלוג מרשימים של הארגונים וגם של הפעילויות האקטיביסטיות הרבות שמתקיימות בערים, מקצתן פעילויות מקומיות בלבד. למשל, קבוצת אֶלְעֶפוּוֹיָה הפועלת בעכו נאבקה בתופעה המקומית של הסבת נכסי תרבות למלונות בוטיק ולמסחר. הקבוצה יצרה כרזות (תמונה 1) שבהן הוצעה העיר עכו למכירה תוך כדי הדגשת המסר שהנכבה הפלסטינית היא אירוע מתמשך ולא חד-פעמי. קבוצה אחרת, פרהסיה, שהובילה את פרויקט "דרך השפה", פעילה בנושא החזרת השפה הערבית למרחב באמצעות גרפיטי בעברית ובערבית (תמונות 2–3). שתי דוגמאות אלה הן

3-2 פרויקט "דרך השפה, יפו", 2008. רעיון ושבלונות: קבוצת פרהסיה, ביצוע גרפיטי: בני נוער מתנועת סדאקה רעות, יפו. מתוך התערוכה והספר תסיסה, אוצרת ועורכת: רונה סלע

חלק מעשרות התארגנויות אקטיביסטיות שסלע ממפה. נוסף על אלה היא מתארת בפרוטרוט את הפעילות האמנותית – פלסטית, מוזיקלית וקולנועית – שהיא חלק מאקטיביזם חדש זה. בכך סלע תורמת תרומה עצומה להבנת החברה האזרחית הפלסטינית: כיצד חברה אזרחית זו מוציאה מקרבה פעילות אקטיביסטית ייחודית, שברובה מתנהל שיתוף פעולה גם עם פעילים יהודים-ישראלים, בעיקר מצדה הרדיקלי של המפה הפוליטית.

סיכום

באמצעות מבט ביקורתי בשלושה ספרים ביקשתי לבחון את המושג אקטיביזם על צורותיו השונות ועל ביטוייו הפוליטיים והחברתיים, וכן את הקשר של האקטיביזם לחברה האזרחית על התנועות החברתיות ועל ההתארגנויות הפוליטיות שבה. שלושת הספרים עוסקים בהיבטים אחדים של אקטיביזם רדיקלי המתארגן במרחב האזרחי בישראל/פלסטין בעשור האחרון, ומציגים נקודות מבט שונות על הדרכים למימושו של שינוי חברתי ופוליטי ועל הזהויות המעורבות בתהליך. ספרו של סבירסקי נע במרחבים השונים שבין הים התיכון לנהר הירדן מתוך מבט המבקש לבטל את הגבולות הפוליטיים המבחינים בין אזרחים לבין אלה שאינם אזרחים. ספרה של שולמן נע בין ישראל לפלסטין וממנה החוצה, לארצות הברית ולעולם הרחב. לעומת שני אלה, ספרה של סלע מצטמצם לערים היהודיות-ערביות שבגבולות 1948, בעיקר לאותן ערים שלא עמדו למחקר וביקורת. כך למשל, ירושלים נעדרת מהדיון שמציעה סלע, ואילו ערים כגון באר שבע, נצרת עילית וכרמיאל – ההופכות בהדרגה לערים דו-לאומיות – נכללות בו.

הספרים הללו נבדלים גם מבחינת הזהויות הנדונות בהם. ספרו של סבירסקי עוסק באקטיביסטים יהודים ופלסטינים במקומות שונים ובלבד שהם פועלים יחד לשינוי פרדיגמטי של המשטר. לעומתו, שולמן מצמצמת את הדיון שלה ללהט"בים ובעיקר לפלסטינים ולקשרים שלהם עם אקטיביסטים יהודים-ישראלים ואמריקנים. בדומה לסבירסקי, סלע עוסקת במגוון רחב של פעילויות, מרביתן משותפות ליהודים ולערבים, אך מציינת במיוחד את ההיבט הדורי מתוך הדגשת הדור החדש של האקטיביסטים בערים שהיא דנה בהן.

הספרים נבדלים זה מזה גם בטקטיקות ובאופני הפעולה האקטיביסטיים המודגשים בהם. סבירסקי נע בין טקטיקות שונות, מקצתן מתקיימות על בסיס קבוע ומקצתן מחאתיות וחד-פעמיות; יש בהן טקטיקות הקשורות לתרבות (ספורט, למשל) ולחינוך (בתי ספר דו-לאומיים) ואף טקטיקות של חרם. שולמן מציינת במיוחד את החרם – כיצד פעילות זו עשויה להיות יעילה ולאפשר דווקא תקשורת וסולידריות. סלע מבליטה בעיקר פעילויות המשלבות טקטיקות של אמנות במרחב הציבורי כגון מוזיקה, אמנות פלסטית, מיצגים ועוד.

שלושת הספרים מפנים זרקור לנוכחותו של אקטיביזם רדיקלי עכשווי ומאפשרים לראות את המגוון הרחב של הזהויות ושל המרחבים המעורבים באקטיביזם הנוכחי בישראל/פלסטין ואת האפשרויות הרבות הגלומות בפעילות כזו. מגוון הזהויות וריבוי האפשרויות מאפשרים

גם להרחיב את ההבנה התיאורטית באשר לאקטיביזם ולהשפעה שהוא עשוי להשפיע על שינוי חברתי ופוליטי במרחבים מסוכסכים ושסועים כמו ישראל/פלסטין. כלל הדוגמאות והטקטיקות האקטיביסטיות המודגמות בספריהם של שלושת החוקרים מדגימות כיצד אפשר להבחין בין אקטיביזם – שהוא מימוש של מרחב ציבורי ושל חברה אזרחית ברוח הפעולה הישירה – לבין הדמוקרטיה הדיונית, ולהבין את חשיבותם של השניים לדמוקרטיה, ברוח טענתה של יאנג שהוצגה בראשית מסה זו.

ביבליוגרפיה

- אופיר, עדי, 2013. "פוליטי", אריאל הנדל (עורך ראשי), אורי אדלמן, מיכל גבעוני, נועם יורן ויואב קני (עורכים), קריאת המחאה: לקסיקון פוליטי [2011-], תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 289–297.
- אראל, ניצה, 2011. מצפן: המצפון והפנטזיה, תל אביב: רסלינג.
- באטלר, ג'ודית, 2010. "חופש אקדמי והחרם", בתרגום שירן בק, מטעם: כתב עת לספרות ומחשבה רדיקלית 24, עמ' 59–79.
- גולן-עגנון, דפנה, 2002. איפה אני בסיפור הזה? ירושלים: כתר.
- גרוס, אייל, 2013. "הפוליטיקה של זכויות להט"ב: בין (הומו) נורמטיביות ו(הומו) לאומיות לפוליטיקה קווירית", מעשי משפט ה, עמ' 101–142.
- ולצר, מייקל, 2005. "אילו זכויות מגיעות לקהילות תרבותיות?", אהוד נחתומי (עורך), רב-תרבותיות במבחן הישראליות, ירושלים: מאגנס, עמ' 53–62.
- ורשבסקי, מיכאל, 2011. על הגבול, ירושלים: כרמל.
- זוננשיין, נאוה, 2008. דיאלוג מאתגר זהות: יהודים מתמודדים עם זהותם במפגש עם פלסטינים, חיפה: פרדס.
- חלבי, רבאח, 2000. "הבניית זהות דרך מפגש עם האחר", הנ"ל (עורך), דיאלוג בין זהויות: מפגשי ערבים ויהודים בנווה שלום, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- יובל-דיוויס, נירה, 1977. מצפן: הארגון הסוציאליסטי בישראל, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
- ישכר, חדוה, 2009. לעומתיות: רישומים מתרבות הנגד של השמאל הפמיניסטי בישראל, תל אביב: רסלינג.
- כהנוב, מאיה, 2009. דיאלוג חשוף: יהודים וערבים במפגש, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- לביא, סמדר, 2010. "פמיניזם מזרחי ושאלת פלסטין", בתרגום עמי אשר, סדק: כתב עת לנכבה שכאן 5, עמ' 119–134.
- מונטרסקו, דניאל, 2011. "זהות ללא קהילה, קהילה מחפשת זהות: פוליטיקה מרחבית ביפו", מגמות מז(3-4) עמ' 484–517.
- מטר, ענת, 2011. "בחזרה לקרקע המחוספסת": על החרם האקדמי והפוליטיזציה של הפילוסופיה", מטעם: כתב עת לספרות ומחשבה רדיקלית 25, עמ' 155–165.

מנוחין, ישי, 2010. אקטיביזם ושינוי חברתי, ירושלים: ספרי נובמבר.
 שולמן, דוד, 2007. תקווה מרה: מיומנו של פעיל תאעיוש, 2002–2006, תל אביב: הרגול ועם עובד.

- Abdo, Nahla, and Ronit Lentin (eds.), 2002. *Women and the Politics of Military Confrontation*, New York and Oxford: Berghahn Books.
- Abramovitch, Dvir, 2006. "Overcoming the Cultural Barriers of Conflict: Dialogue between Israelis and Palestinians, Jews and Muslims," *Journal of Intercultural Studies* 26(4), pp. 293–313.
- Arendt, Hana, 1998. *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press.
- Barghouti, Omar, 2014. "Opting for Justice: The Critical Role of Anti-Colonial Israelis in the Boycott, Divestment, and Sanctions Movement," *Settler Colonial Studies* 4(4), pp. 407–412.
- Berkovitch, Nitzza, and Sara Helman, 2005. "Global Social Movements," in Philomena Esseed, David T. Goldberg and Audrey Kobayashi (eds.), *A Companion to Gender Studies*, Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 266–278.
- Deleuze, Gilles, 1990. *The Logic of Sense*, New York: Columbia University Press.
- Ellis, Donald G., and Ifat Maoz, 2002. "Cross-Cultural Argument Interactions between Israeli-Jews and Palestinians," *Journal of Applied Communication Research* 30(3), pp. 181–194.
- Fenster, Tovi, 2014. "Do Palestinians Live Across the Road? Address and the Micropolitics of Home in Israeli Contested Urban Spaces," *Environment and Planning A* 46(10), pp. 2435–2451.
- Florida, Richard, 2004. *Cities and the Creative Class*, London and New York: Routledge.
- Gordon, Uri, 2010. "Against the Wall: Anarchist Mobilization in the Israeli-Palestinian Conflict," *Peace and Change* 35(3), pp. 412–433.
- Gordon, Uri, and Ohal Grietzer (eds.), 2013. *Anarchists Against the Wall: Direct Action and Solidarity with the Palestinian Struggle*, Oakland, Calif.: AK Press and The Institute for Anarchist Studies.
- Hallward, Maia C., 2011. *Struggling for a Just Peace: Israeli and Palestinian Activism in the Second Intifada*, Gainesville: University Press of Florida.
- Hatuka, Tali, 2012. "Civilian Consciousness of the Mutable Nature of Borders: The Power of Appearance along a Fragmented Border in Israel/Palestine," *Political Geography* 31(6), pp. 347–357.
- Kotef, Hagar, and Merav Amir, 2007. "(En)Gendering Checkpoints: Checkpoint Watch and the Repercussions of Intervention," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 32(4), pp. 973–996.

- Lavie, Smadar, 2010. "De/Racinated Transcendental Conversions: Witchcraft, Oracle and Magic among the Israeli Feminist Left Peace Camp," *Journal of Holy Land Studies* 9(1), pp. 71–80.
- Lim, Audrea (ed.), 2012. *The Case for Sanctions Against Israel*, London and New York: Verso.
- Maney, Gregory M., Ibtisam Ibrahim, Gareth I. Higgins and Hanna Herzog, 2006. "The Past's Promise: Lessons from Peace Processes in Northern Ireland and the Middle East," *Journal of Peace Research* 48(2), pp. 181–200.
- Maoz, Ifat, 2000. "An Experiment in Peace: Reconciliation-Aimed Workshops of Jewish-Israeli and Palestinian Youth," *Journal of Peace Research* 37(6), pp. 721–736.
- Maoz, Ifat, and Donald G. Ellis, 2001. "Going to Ground: Argument in Israeli-Jewish and Palestinian Encounter Groups," *Research on Language and Social Interaction* 34(4), pp. 399–419.
- Massad, Joseph A., 2002. "Re-Orienting Desire: The Gay International and the Arab World," *Public Culture* 14(2), pp. 361–385.
- Nast, Heidi, 2002. "Queer Patriarchies, Queer Racisms, International," *Antipode* 34, pp. 874–909.
- Puar, Jasbir K., 2005. "Queer Times, Queer Assemblages," *Social Text* 23(3–4), pp. 121–139.
- Sa'ar, Amalia, 2007. "Cooperation and Conflict in the Zone of Civil Society: Arab-Jewish Activism in Jaffa," in Daniel Monterescu and Dan Rabinowitz (eds.), *Mixed Towns, Trapped Communities: Historical Narratives, Spatial Dynamics, Gender Relations and Cultural Encounters in Palestinian-Israeli Towns*, Aldershot: Ashgate, pp. 261–280.
- Svirsky, Marcelo, 2014. *After Israel: Toward Cultural Transformation*, New York: Zed Books.
- Ward, Kevin, 2007. "Geography and Public Policy: Activist, Participatory, and Policy Geographies," *Progress in Human Geography* 31(5), pp. 695–705.
- Yacobi, Haim, 2007. "Planning, Control and Spatial Protest: The Case of the Jewish-Arab Town of Lydd/Lod," in Daniel Monterescu and Dan Rabinowitz (eds.), *Mixed Towns, Trapped Communities: Historical Narratives, Spatial Dynamics, Gender Relations and Cultural Encounters in Palestinian-Israeli Towns*, Aldershot: Ashgate, pp. 135–156.
- Young, Iris M., 2001. "Activist Challenges to Deliberative Democracy," *Political Theory* 29(5), pp. 670–690.